

УДК 159.9.07

Курдибаха Оксана,*аспірантка Рівненського державного гуманітарного університету*

ПРОЦЕС ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Показано процес гендерної соціалізації підлітків у контексті психологічних досліджень. Опис формування гендерних якостей людини, що відбуваються в процесі гендерної соціалізації. Опис моделей гендерної поведінки. Гендерні типи особистості. Показники гендерної зрілості.

Ключові слова: *гендерна соціалізація, гендерна поведінка, гендерна ідентичність.*

Showing the process of gender socialization of adolescents in the context of psychological research. Description formation of gender human qualities that occur in the process of gender socialization. Description of models of gender behavior. Gender personality types. Gender Indicators of maturity.

Keywords: *gender socialization, gender behavior, gender identity.*

Постановка проблеми. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях дедалі частіше розглядається процес формування особистості як представника певної статі, як носія окремих вихідних якостей, що визначають зміст поведінки індивіда як чоловіка або жінки, хлопчика або дівчинки.

Формування гендерну людини відбувається у процесі гендерної соціалізації, тобто під впливом соціокультурного середовища, яке пред'являє особистості певні вимоги як до представника чоловічої або жіночої статі, тому вивчення психологічних досліджень гендерної соціалізації особистості, особливо у підлітковому віці є вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження гендерної соціалізації є вкрай необхідними для розробки програм виховання молоді, зокрема гендерного виховання.

Існує декілька підходів у вивченні соціостатевого розвитку підлітків. Це медико-біологічний підхід, психологічний та соціально-психологічний. У роботах Д. М. Ісаєва, В. Ю. Кагана, І. С. Кона, Я. Л. Коломинського, М. Х. Мелтсас та ін. [1; 2; 4; 5] досліджуються проблеми соціального аспекту у формуванні психологічної статі, питання стосунків між особистостями однієї і різної статі, формування гендерної поведінки, установок, уявлень, цінностей. Ключовою проблемою дослідження є проблема гендерної соціалізації. В. Ю. Каган розглядає гендерну соціалізацію як процес активного засвоєння особистістю стандартів психосексуальної культури (стереотипів маскуліності-фемінінності) по мірі входження у соціальні стосунки [2]. Формування психології статі І. С. Кон пов'язує із засвоєнням гендерної ролі, яка ним визначається як система приписів, модель поведінки, що повинен засвоїти і якій повинен відповідати індивід, щоб його визнавали за чоловіка або жінку [5].

Однак, незважаючи на те, що проблема гендерної соціалізації вивчається досить активно у практичному аспекті, на сьогодні очевидна потреба у сучасному осмисленні теоретичних підходів до вивчення процесу гендерної соціалізації підлітка.

Саме тому **предметом дослідження** у нашій статті є комплексний аналіз процесу гендерної соціалізації особистості. Основним **завданням** статті є розгляд процесу і головних механізмів гендерної соціалізації підлітка.

Виклад основного матеріалу дослідження. На формування гендеру особистості впливають етнічні, релігійні і класові варіації гендерних ролей і відповідні їм соціальні очікування. Дослідження процесу гендерної соціалізації передбачає визначення і аналіз не тільки соціальних гендерних стереотипів, а й всього гендерного аспекту соціально-нормативної системи суспільства, яка визначає гендерні властивості людей.

Гендерна соціалізація – це одна зі сторін загального процесу соціалізації індивіда, яка у широкому розумінні цього слова означає розвиток людини як соціальної істоти, становлення її як особистості [3]. Перш, ніж повноцінно включитись у соціальне життя, індивід повинен пройти період освоєння соціокультурних способів діяльності, засвоїти схему поведінки і мислення у процесі соціалі-

зації. Оскільки особистості не існує поза статтю, остільки формування особистості означає одночасно формування її певної статі.

Стать – це комплекс анатомічних, репродуктивних, поведінкових і соціальних ознак, що визначають індивіда як чоловіка або жінку [6]. У залежності від аспекту дослідження статі розрізняють: біологічну стать як сукупність контрастуючих генеративних ознак осіб одного виду; психологічну стать як характеристику особистості і поведінки індивіда з точки зору маскулінності-фемінінності. Маскулінність – сукупність ознак, які відрізняють чоловіка від жінки. Фемінінність – сукупність ознак, які відрізняють жінку від чоловіка. Отже, гендер – це соціально-психологічне поняття, яке визначає статус людини з точки зору маскулінності або фемінінності; гендерні відмінності формуються під впливом соціального оточення в результаті входження людини у певну соціокультурну систему через засвоєння її норм [6]. Щоб нормально функціонувати у суспільстві в ролі жінки або чоловіка, людина повинна засвоїти систему норм гендерної культури. Процес засвоєння особистістю стандартів, зразків поведінки, правил, цінностей, норм, вимог, очікувань, адресованих суспільством людям чоловічої й жіночої статі протягом входження особистості в соціальне оточення є не що інше як гендерна соціалізація.

Гендерна соціалізація охоплює широке коло проблем, в основі вирішення яких лежать такі принципи: 1) гендерна поведінка – це не біологічне, а соціальне явище; 2) гендерна поведінка і настановлення індивідів обумовлені соціонормативною культурою суспільства; 3) гендерна поведінка, з одного боку, обумовлена біологічною природою людини, а з другого – детермінована логікою культури як системного цілого; 4) гендерна поведінка індивідів різних суспільств і культур має багато спільного, проте вона різноманітна, історично мінлива і звідси впливає необхідність її порівняльно-історичного аналізу; 5) різні соціальні групи і верстви одного й того ж суспільства можуть істотно відрізнитись за своїми настановленнями і поведінкою, а тому існують чисельні статеві, вікові, етнічні і інші гендерно рольові культури. Це вірно не тільки щодо окремих норм культури поведінки, але й стосовно поведінки окремих індивідів, яку можна зрозуміти тільки у зв'язку з їх

конкретною соціальною належністю, статусно-рольовими характеристиками і т. ін. [3].

У гендерній соціалізації можна виокремити такі функції: соціальну адаптацію, яка означає стандартизацію мови, жестів, характерних для індивідів певної статі, сприйняття гендерних стереотипів, засвоєння гендерних цінностей, значень, символів, формування соціального характеру гендеру; інкультурацію – засвоєння традицій гендерної культури суспільства з метою передачі їх наступному поколінню; інтерпретацію особистості, що включає розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування гендерної ідентичності, відповідності між психічною статтю і гендерною роллю [6].

Гендерна соціалізація здійснюється на рівні суспільства через такі інститути, як сім'я, система навчання, виховання, освіти і система ідеологічного впливу як свідомо організована, запрограмована і спеціалізована діяльність суспільства з метою формування у індивідів певних гендерних властивостей. Успішність організації процесу гендерної соціалізації цими інститутами пов'язана з наявністю у них системи цілеспрямовано орієнтованих нормативів і стандартів гендерної поведінки в типових ситуаціях.

Процес гендерної соціалізації є багатогранним і складним, кожна ланка його спирається на всі попередні; і, все ж таки, він автономний. Ця його автономність підтримується гендерною культурою суспільства. Кожна культура, кожний історичний її етап висуває конкретні загальні вимоги до змісту гендерних якостей, формуючи певні гендерні типи особистості. Розгляд цього процесу на соціокультурному рівні показує, що індивіди у гендерні групи відбираються за стандартами і сценаріями у відповідності з поведінкою, що суспільство визнає як «жіночу» або «чоловічу». Крім того, індивіди повинні прагнути відповідати очікуванням і зберігати внутрішній комфорт. Маскулінність і фемінінність повинні виражатись у відповідному стилі одягу, у жестикуляції, манерах розмови і ходи, у захопленнях та інших відповідних видах поведінки. Але оскільки численна кількість взаємовпливів втягнена у процес гендерної соціалізації, то це породжує безліч його індивідуальних варіацій як на філогенетичному, так і онтогенетичному рівнях.

Можна умовно виділити *три сфери*, у яких здійснюється гендерна соціалізація: поведінкова, сфера спілкування і сфера само-свідомості [6].

Упродовж всього процесу гендерної соціалізації особистість засвоює моделі гендерної поведінки, які є позитивними для чоловічої і жіночої статі. Люди демонструють оточуючим, наскільки вони по відношенню до суспільства займають чоловічу, жіночу, або андрогінну позицію поведінкою, стилем спілкування.

Публічне, зовнішнє вираження гендеру називається *гендерною поведінкою*. Конкретними детермінантами гендерної поведінки є, перш за все, вираженість ознак статі, ознаки доброго здоров'я і відсутність будь-яких недоліків психологічного, розумового або фізичного плану. Сукупність цих якостей визначає рівень вибору тієї або іншої моделі гендерної поведінки. У кожній людини створюється певна ідеальна модель представника певної статі, і конкретна людина свідомо співвідносить свою поведінку з цією моделлю, формуючи таким чином свої гендерні особистісні якості.

Друга сфера, у якій відбувається процес формування особистості, це *спілкування*. У контексті гендерної соціалізації спілкування розглядається з боку засвоєння норм спілкування як з особами своєї, так і з особами протилежної статі. Існують численні психологічні дослідження міжстатевого спілкування і його впливу на формування гендерних якостей. Спілкування між людьми виступає як спосіб трансформації «зовнішніх» соціокультурних умов у внутрішню структуру особистості. Ставлення індивіда до оточуючого світу завжди опосередковується спілкуванням з іншими людьми. Сформована особистість – це результат того, що передається їй іншими людьми. Здобутки матеріальної і духовної культури, які створені одним поколінням, повинні бути розкритими для наступних поколінь. Лише за цієї умови може продовжуватись життя. А щоб відбувався процес передачі культурних досягнень наступним поколінням, потрібен безперервний процес соціально організованої взаємодії старшого і молодшого поколінь, у якому здійснювалася б передача соціального досвіду.

Наукові дані свідчать про те, що динаміка психічних процесів залежить від умов, засобів і форм спілкування людини з людиною.

Дослідження впливу спілкування на особистісні процеси, стани і властивості (особливості сприйняття, пам'яті, прийняття рішень, засвоєння і формування світоглядних понять і т. ін.) підтверджують це положення [7]. Якщо спілкування – це обов'язкова умова гендерної соціалізації, то це ставить задачу практичної організації форм і засобів спілкування, завдяки яким індивідам передавались би норми поведінки, цінності, які відповідають завданням гендерного виховання. Від того, які вимоги пред'являють оточуючі люди до дитини, які завдання перед нею ставлять і якого рівня активності при цьому досягають, залежить формування у неї конкретних характеристик особистості. Проблема спілкування пов'язана також з вихованням культури спілкування у відповідності з нормами і законами суспільства, вихованням у людини якостей, які їй необхідні для спілкування з іншими людьми, вихованням вміння спілкуватися, цієї виключно соціальної здібності.

Третя сфера, в якій відбувається формування особистості – це *розвиток самосвідомості*. У контексті гендерної соціалізації розвиток самосвідомості особистості розглядається як процес усвідомлення нею своєї статі. Людські істоти мають чітке внутрішнє відчуття своєї належності до певної статі. Це внутрішнє сприйняття статі визначається як гендерна ідентичність. У самому загальному вигляді можна сказати, що процес гендерної соціалізації відчувається як формування у людини образу Я, де перше місце посідає Я статеве [9].

Гендерна ідентичність – це усвідомлення індивідом своєї статевої належності, суб'єктивне осмислення, переживання гендерної ролі, яке виявляється у єдності гендерного усвідомлення та поведінки. Доля тих, хто не зміг сформувати гендерну ідентичність, переконують у тому, наскільки важливим для особистості є цей психологічний стан. Стать – це перша ознака, з якою індивід входить у «світ людей». Усвідомлення себе особою певної статі – це усвідомлення себе людиною, особистістю. Тому гендерна ідентичність є основним компонентом самосвідомості людини, стрижнем її цілісності. Гендерна ідентичність формується поступово у процесі гендерної соціалізації. Вирішальним етапом її формування є підлітковий вік, в цей період відбувається її остаточне формування.

У плані процесу гендерної соціалізації, спираючись на загальноприйнятю точку зору про дві різко виражені кризи в розвитку дитини («криза переходу від дитинства до шкільного віку» і «криза підліткового віку»), ми вважаємо доречним виокремити такі періоди гендерної соціалізації.

По-перше, це *первинна гендерна соціалізація*. Період первинної гендерної соціалізації охоплює декілька вікових стадій: від народження до початку навчання в школі і від початку навчання в школі до соціальної зрілості. У відповідності з роллю провідної діяльності дитини, а також інститутами, які відіграють вирішальну роль в гендерній соціалізації, можна виділити, принаймні, два важливих етапи в первинній гендерній соціалізації: по-перше, дитинство, в якому домінуючим інститутом є сім'я, а провідною діяльністю гра, і, по-друге, підлітковий період, особливістю якого є те, що до сім'ї приєднується такий інститут, як школа, а провідною діяльністю стає спілкування з однолітками.

Вторинна гендерна соціалізація починається з періоду соціальної зрілості і продовжується все життя. Цей період теж має декілька стадій, які відповідають переходу від одного соціально-вікового статусу до іншого.

Загальна послідовність подій, які пов'язані із гендерною соціалізацією виглядає так. Якщо виходити з тези, що особистістю не народжуються, а нею стають, то ясно, що процес гендерної соціалізації за своїм змістом є процес, який починається з перших хвилин життя людини. При народженні спостерігається відносно небагато помітних відмінностей між статями. Взаємодіючи дедалі більше із соціальним оточенням, діти засвоюють певні ролі, а потім, у період статевого дозрівання, гормональні фактори викликають значні зміни у гендерній диференціації, збільшуючи відмінності між чоловіками і жінками. Підростаючи, діти підлягають подальшій соціалізації і засвоюють поведінкові паттерни, які вважаються прийнятними для їх статі. По мірі того, як дитина все більше усвідомлює себе, вона починає реагувати на вплив з боку оточуючих її людей і стає носієм своєї Я-концепції, яка включає уявлення про себе як про хлопчика або дівчинку. Поступово дитина все більше усвідомлює особливості свого тіла, наявність у себе чоловічих або

жіночих статевих органів і визначає їх як частину своєї статевої природи. Всі ці фактори призводять до розвитку первинної гендерної ідентичності.

У підлітковий період гендерної соціалізації завершується формування фундаментальних зразків гендерної ідентичності, що дає підставу говорити про досягнення статевої зрілості індивідом і практичну завершеність формування гендерної ідентичності [8]. Показником гендерної зрілості є формування у індивіда соціально-типових гендерних рис в результаті засвоєння ним стандартів гендерної культури.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, процес гендерної соціалізації відбувається як єдність змін у всіх трьох визначених сферах. У сукупності вони створюють для індивіда дійсність, яку він розширює, де він спілкується, пізнає і діє, засвоюючи не тільки своє найближче мікросередовище, але й всю систему соціальних відносин. З перших днів життя дитини соціальне оточення відіграє вирішальну роль у вихованні особистості як статі. Цивілізація створила цілу систему поведінкових приписів, зразків, моделей поведінки (форми спілкування, види діяльності, манери, одяг), які прийняті щодо чоловіка або жінки. Процес гендерної соціалізації починається з раннього дитинства, продовжується довгі роки і відбувається стадійно. Питання про стадії процесу соціалізації має свою історію в системі психологічного знання. Особистість, вступаючи у нові зв'язки і взаємини з іншими людьми, змінюється все життя. Вхідження людини у нові для неї групи, прийняття нових ролей, позицій, зміна соціальних настановлень, мотивів, потреб триває безперервно. Процес гендерної соціалізації особистості продовжується до тих пір, доки продовжується її спілкування, соціальне пізнання, соціальна активність. Соціальне середовище – явище динамічне. Тому результатом гендерної соціалізації є все нові й нові гендерні властивості, яких потребує життя. А тому, розглядаючи гендерну соціалізацію як процес, не можна стверджувати, що він завершується на якійсь стадії життєдіяльності індивіда. Сучасний стан трансформації всіх сфер життя не може не впливати на зміни вимог, які пред'являються особистості. У зв'язку з цим виникає безліч проблем, вирішення яких потребує,

у перспективі, наукового аналізу особливостей гендерної соціалізації на всіх її вікових етапах.

Використана література:

1. Исаев Д. Н. Половое воспитание детей: Медико-психологические аспекты. Изд. 2-е, перераб. и доп./ Д. Н. Исаев, В. Е. Каган – Л.: Медицина, 1988. – 160 с.
2. Каган В. Е. Стереотипы мужественность-женственность и «образ Я» у подростков / В. Е. Каган // Вопросы психологии. – 1989. – № 3. – С. 53-62.
3. Клецина И. С. Гендерная социализация / И. С. Клецина. – СПб. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. – 92 с.
4. Коломинский Я. Л. Полоролевое развитие ребенка в дошкольном возрасте / Я. Л. Коломинский, М. Х. Мелтсас // Генетические проблемы социальной психологии. – Минск, 1985. – С. 176-190.
5. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 225 с.
6. Малкина-Пых И. Г. Гендерная терапия / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2006. – 928 с.
7. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. – М. : Политиздат, 1982. – 255 с.
8. Психология современного подростка / Под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Педагогика, 1987. – 240 с.
9. Столярчук Л. И. Полоролевая социализация школьников: теория и практика воспитания / Л. И. Столярчук. – Волгоград : Перемена, 1999. – 275 с.